

Kalemname

e-ISSN: 2651-3595

Aralık / December 2018, 3 (6): 256-286

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

**Ortadoğu'da Irk Kavramı ve Kölelik, yazar Bernard Lewis
(Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2017)**

Değerlendiren/Reviewed by

Ramazan  ınar

Arş. Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din
Bilimleri Anabilim Dalı

Research Asistant, Kırıkkale University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Philosophy and Religion

Kırıkkale, Turkey

mramazancinar@gmail.com

[orcid.org/ 0000-0003-4126-4187](https://orcid.org/0000-0003-4126-4187)

İrk ve kölelik kavramları, bağlamaları itibariyle her ne kadar birbirleriyle ilgisiz olması gerekse de, aslında antik çağlardan itibaren farklı boyutlarda ilişkilendirilen iki kavram olmuştur. Antik yunan filozoflarının, kadim dinlerin, ilkçağ ve ortaçağ boyunca tüm uygarlıkların kendi varlıklarını, siyasal g clerini, inançlarını ve kültürlerini vurgulayabilmek ve y celtebilmek adına belirginleştirdikleri " teki" kavramı, belli ırkların

ötekileştirilerek sömürülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda her uygarlık, kendisine göre *öteki* olarak belirlediği grupları, halkları, toplulukları veya ırkları, hâkimiyeti altına alma düşüncesine sahip olmuştur.

Bu durum diğer ırkların her zaman daha aşağı/hakir bir konumda yer aldıkları, medeniyetten yoksun oldukları, köleleştirilmeleri sonucu üstün medeniyetler ile tanıştıkları ve daha “uygar” hâle geldikleri inancını ortaya çıkarmıştır. Bernard Lewis’in değindiği gibi, Aristoteles, “doğal köle” kavramıyla bazı ırkların karakterinin yöneticiliğe bazılarının ise köleliğe uygun olduğunu savunmuş ve bunun sonucu olarak bu ırkların zorla köleleştirilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur¹. Kölelik, bu düşüncenin etkisi ile köleleştirilenler için faydalı bir durum olarak gösterilmiş ve meşrulaştırılmıştır. Elbette bu görüş her medeniyette farklı şekillerde tezahür etmiştir. Öteki/barbar/putperest/gavur/küffar kavramları hep bu anlayışın farklı tezahürleri olarak ortaya çıkmıştır.

Elbette her ne kadar benzer özellikler arz etse de İslam dininin köleliğe bakışının ve Müslüman toplumlarda kölelik uygulamalarının özel bir incelemeyi hak ettiği aşikârdır. Biz de

¹ Lewis, Ortadoğu’da Irk Kavramı ve Kölelik, s.5

bu yazımızda Bernard Lewis'in "Ortadoğu'da Irk Kavramı ve Kölelik" adlı eserinde ele aldığı bu hususu irdeleyerek, söz konusu eseri tanıtmaya çalışacağız.

Yazar eserinde sistematik ve kronolojik bir bakış açısıyla konuyu ele alarak ilk çağlardan itibaren ırk ve kölelik kavramlarını açıklamıştır. Ortadoğu özelinde ilk dönemden itibaren İslam tarihinde köleliğin, ırk ve ırkçılık anlayışlarının dönüşümünü anlatmıştır. Ayet ve hadisler ışığında kapsamlı bir şekilde İslam'ın bu konudaki hükümlerini vermekle birlikte, İslam coğrafyasında uygulanma şekillerini de detaylarıyla ele almıştır.

Lewis, kanaatimizce tarafsız bir bakış açısıyla konuyu ele almakta ve İslam dininin köleliği tamamen yasaklamamakla birlikte ortaya koyduğu uygulamaların köle arzını neredeyse bitirme noktasına getirdiğini söylemektedir. Müslüman olan bir kimsenin, terk edilmiş veya sahiplenilmemiş çocukların ve özgür insanların köleleştirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Kölelere tanınan haklar ve sahiplerinin uyması gereken şartlar, İslam hukuku tarafından detaylarıyla bildirilmiştir. Bu hususta Lewis durumu betimleyen bir pasajda İslam hukukunun Müslüman coğrafya dışında kalan yerlerdeki uygulamalara

kıyasla erken dönemde ne denli ilerleme kaydettiğine şu şekilde değinmektedir:

“Her ne kadar kölelik devam etse de İslam idaresi Arabistan’daki kölelerin durumunu olağanüstü düzeyde iyileştirdi. Bu insanlar artık sadece bir mal değildi, belirli bir dini ve dolayısıyla toplumsal statüye sahip ve bazı yarı-yasal haklara haiz insanlardı. Peygamber’in ölümünden sonra İslam cemaatini yöneten ilk halifeler de daha insancıl bir eğilimle başka reformlar yaptılar. Kısa süre zarfında, özgür Müslümanların köleleştirilmesine hoş gözle bakılmadı ve nihayetinde bu yasaklandı. Özgür bir insanın kendisini veya çocuklarını köle olarak satması yasaklandı ve Roma dünyasında ve en azından on altıncı yüzyıla kadar, bazı reform girişimlerine rağmen, Hristiyan Avrupa’nın bazı bölgelerinde olağan olduğu üzere, özgür insanların borçları ya da işledikleri suçlar yüzünden köleleştirilmelerine artık müsaade edilmiyordu.”²

² a.g.e., s. 6-7

Ancak Lewis, ilerleyen dönemlerde fetihlerden sonra karşılaşılan kültürlerdeki köleye bakışın ve köle arzının artması sonucu kölelere karşı takınılan tavrın sertleştiğini belirtir. Bu hususu kitap boyunca tüm detaylarıyla birlikte ele alarak anlatan yazar, söz konusu duruma rağmen İslam sonrası ile önceki uygarlıklardaki köle uygulamaları arasında kıyas yaparak şu ifadelerle yer vermektedir:

“Hristiyanlaştırılmış haliyle bile Roma hukuku kölelere yapılan muameleler konusunda halen çok sertti... Tutumların ve kanunların böylesi sertleşmesinden sonra bile İslami uygulama antik dönemlerden, Roma’dan ve Bizans’tan alınan mirasa göre büyük bir ilerleme sağlamıştı.”³

Elbette İslam dininin getirdiği düzenlemelerin kölelere yönelik uygulamaları iyileştirdiğine, köleliğin ve köleleştirilenin büyük oranda azaldığına değinen yazar bununla birlikte insan unsurunu da göz ardı etmeyerek ilahi buyruğa rağmen büyük bir pazar olan köle ticaretinin nasıl devam ettirildiğine, hatta meşrulaştırıldığına da değinmiştir. Daha önce bahsettiğimiz Aristoteles’in “doğal köle” anlayışıyla

³ a.g.e., s. 8

ortaya attığı düşüncenin bir benzeri de Müslüman dünyasında görülmüştür. Lewis'e göre, uzak bölgelerden köle olarak Müslümanların arasına getirilen insanların İslam dini ile tanışarak Müslüman olmaları sebebiyle köleliğin bir nevi insanların imanına vesile olan bir uygulama olduğu lanse edilerek meşru bir zemin elde edilmeye çalışılmıştır. Bununla ilgili yazar bahsi geçen bir hikâyeyi özetler. Bu hikâyede misafir ettiği kimseler tarafından kaçırılan ve köle olarak satılan pagan bir kralın yıllar sonra kendisini köleleştiren kimselerle karşılaştığında onları ayıpladığı ancak küskünlük göstermediği, çünkü onların sayesinde İslam dini ile tanışmış olduğu⁴ anlatılmaktadır. Lewis benzer örneklerin pek çok yazarda çok sık şekilde görüldüğünü de vurgulamıştır.

Bununla beraber yazar sadece kölelik hususunda değil, ırk ve ırkçılık hususunda da ilk dönem ve sonraki dönemler arasında ayrıma gitmektedir. Öyle ki, fetih sonrası İslam topraklarına katılan bölgelerdeki halklar, kitleler halinde İslam dinini kabul ettikten sonra dahi Arap Müslümanlara denk görülmemişlerdir. Mevali kavramı ortaya atılarak bu halklar Araplardan aşağı görülmüştür.

⁴ a.g.e., s. 70

Bernard Lewis'in bu noktalara değinirken konuyu ele alış biçimi oldukça etkileyicidir. Kanaatimizce Lewis'in, batılı bir yazar olmasına rağmen konuya hâkim oluşu satır aralarında oldukça net bir şekilde gözlenmektedir. Örneğin bu konuyu ele alırken *"İslam doktrinine göre dinin mümin taraftarları tarafından tekrar ve tekrar kabul edildiği üzere Arap olmayan müminler ile Araplar arasında bir fark yoktu ve daha tevekküllü olanlar Araplardan daha üstün olabilirdi."*⁵ şeklinde kaleme aldığı bu pasaj v.b. pek çok örnek onun dini referanslara hâkim olduğunu göstermektedir.

Bu noktaların yanı sıra konuyu ele alırken değindiği kavramlar da eseri oldukça zengin ve etkileyici kılmaktadır. Mevlâ/mevâlî, abd, sakâlibe, mâ meleket eymânukum v.b. gibi pek çok kavramın tanımıyla birlikte ele alındığı bu eser, konuya ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Kur'an ve hadislerden pek çok referansın olması ve hatta kölelik hakkında hadislerin derlendiği ek bir bölümün olması⁶ eserin değerini artırmaktadır. Zira yazar ana kaynaklarda geçen hususları en yalın şekliyle okuyucuya sunarak kölelik ve ırkçılık konusunda

⁵ a.g.e., s. 61

⁶ a.g.e., s. 235-237

teori ile pratik arasındaki farkı ortaya koymakla birlikte İslam dininin bu husustaki hassasiyetine de dikkatleri celbetmiştir.

Yazarın eserde kullandığı yöntem de etkileyicidir ve okuyucuya farklı bakış açıları sunmaktadır. Müslüman okurlar olarak İslam tarihinde geçen ve belki de defalarca okuduğumuz rivayetler farklı bir bakış açısıyla ele alındığında ne gibi sonuçlar çıkarılabileceğini görmek etkileyici olmaktadır. Örneğin Lewis aslında sosyal barışı sağlamak için söylenmiş ve günümüze ulaşmış bir darbimeselin arka planında farklı bir ırka bakışın izlerini görerek satır aralarından etkileyici sonuçlar çıkarmıştır. Bahsi geçen bu rivayette *“Müslümanlar arasında tek bir ok atılmasındansa, ölene kadar bir tepede dalgın keçileri güden sakat bir Etiyopyalı köle olmayı tercih eden”*⁷ bir Arap’tan bahsedilmektedir. Görüldüğü üzere aslında bir iç savaştan dolayı çekincenin dile getirildiği bu rivayette yazar bunun karşılığında en hakir görülen şeye dikkatleri çekerek bir ırka, bir köleye ve bir statüye bakış hakkında bilgiler sunmaktadır.

Bunun gibi örnekler çerçevesinde dönemlere göre çeşitli ırklara bakışın nasıl şekillendiğine dair pek çok bilgi devşirmek mümkün olmaktadır. İlk dönem Müslüman cemaatinde siyah

⁷ a.g.e., s. 69

kadınlarla evlilik ve onlardan çocuk sahibi olmak gayet normalken, sonraki dönemlerde hem bu uygulama kötü görülmüş hem de daha önceki evliliklerden dünyaya gelen çocuklar yarı arap sayılarak küçümsenmiş ve üst statülere çıkmaları engellenmiştir. Bu konuda Hz. Ebu Bekir'in oğlu Ubeydullah'ın Sistan'a vali olarak atandığı dönemde siyahlara karşı olumsuz bakışın başladığı ve kendisine makam verilmesinden dolayı hicivler kaleme alındığına değinilmiştir.⁸ Hz. Peygamber'in en yakın dostu ve sahabesi olan birinin soyundan gelen (soylu bir arap olan) siyahi bir Müslümanın dahi bu ayrımcılığı yaşaması ırk ve kölelik konusunda değişen bakış açısını ortaya koymaktadır.

Eserin kronolojik olarak konuyu ele alışı, İslam'ın başlangıç döneminden yakın geçmişimize kadar geçen tarihi süreçte ırk ve kölelik konusunda Müslümanların bakış açısındaki değişikliği görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca Lewis, yalnızca arapların gözünden bakmamaktadır. Zira Lewis, Arap yarımadasından Hindistan'a, Anadolu'dan Kafkaslara, Slav topraklarından, Afrika'ya, Endülüs'e ve Avrupa'ya kadar çok geniş bir coğrafyada köleliğin uygulanış şeklini ve anlayış

⁸ a.g.e., s. 69

biçimlerini ele almaktadır. Asker köleleri ve statülerini, Türklerin tarih sahnesine çıkışını, ilk Türk İslam devletlerinde ve Osmanlı'nın kurumsal yapısı içerisinde köleliğin uygulanışını ve son yüzyılda köleliğin ilgasını geniş bir perspektifle değerlendirir.

Eseri zengin kılan bir başka husus da, sonuna eklenen açıklayıcı bilgilerdir. Kapsamlı kaynakçasının yanı sıra, esere temel teşkil eden belgelerin de eklenmiş olması araştırmacılara ciddi kolaylıklar sağlamaktadır.

Eserin muhtevası ve yapısıyla ilgili verdiğimiz bilgilerin ardından, tercümenin niteliğini de birkaç cümle ile değerlendirmek gerekli ve isabetli olacaktır. Zira Bernard Lewis gibi bir tarihçinin eseri olan ve içeriği hasebiyle de belli bir ağırlığa sahip olan bu kitabın tercümesi kanaatimizce çok daha hassasiyetle yapılmalıydı. Elbette mevcut çeviri, konunun anlaşılmasına engel teşkil etmemektedir. Ancak eserde geçen alana dair bazı özel kavramlar ile Arapça yer ve kişi isimlerinin transkripsiyonları, dilimize oldukça yabancıdır. Bu yazım şekli, esere gölge düşürmektedir. Zira alanın uzmanının, sıradan bir okuma ile düzeltebileceği çok basit eksikliklerin bu şekilde basılması eseri okurken kafa karışıklığına sebep olmaktadır.

Bahsettiğimiz bu eksiklikler çoğunlukla kişi isimleriyle ilgili olmakla birlikte birkaç kavramı da ihtiva etmektedir. Kişi isimlerinin neredeyse tamamı İngilizce haliyle bırakılırken; en çok bilinen kimseler olan ilk halifelerden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in ismi çevrilip, Hz. Osman'ın ismi *Uthman Ibn Avfan* şeklinde İngilizce çevirisiyle yazılmıştır. Yine Osmanlı ve Türkler ile ilgili bölümlerde geçen *Enver Paşa, Mehmet Ali Paşa, Mustafa Reşit Paşa* gibi isimler Türkçe olarak yazılmıştır. Bu açıdan eserde bir bütünlük yoktur. Konunun daha anlaşılır olması için isimlerin tamamının Türkçeye çevrilmesinin isabetli olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda ayrıca eserde pek çok yerde geçen *zanj* kavramı hakkında bir açıklama yapmak yerinde olacaktır. Bu kelime Afrika kökenli siyah tenli kimseleri nitelemek için kullanılmaktadır. Arapçada "zenc" kelimesinden İngilizceye geçmiştir ve bizdeki zenci kelimesine tekabül etmektedir. Ancak eserde onlarca yerde hep "*Zanj*" şeklinde kullanılmıştır. Kelimenin bu şekilde bırakılması özellikle alana dair bilgisi olmayan okuyucular için eserin anlaşılmasını ciddi derecede etkilemektedir.

Son olarak, eser hakkında genel bir değerlendirme yapacak olursak; eser alana dair ilgisi olan kimseler için kısa

sürede okunacak bir kitaptır. Sunduğu zengin bilgi ile kaynak eser niteliğindedir. Ayrıca geniş kaynakçası ile de araştırmacıları yönlendirici özelliktedir. Bu anlamda, eserin hem konusu itibariyle alana ciddi katkı sağlayacağı hem de takip ettiği yöntem ile araştırmacılara örnek olacağı kanaatindeyiz.